

IZABELĖ STEPONAVIČIŪTĖ

**IŠ GRETINAMOSIOS ANGLŲ IR LIETUVIŲ KALBŲ VEIKSMAŽODŽIO
STILISTIKOS (PAGAL „GULIVERIO KELIONIU“ VERTIMĄ)**

J. Balčikonio išverstos „Guliverio kelionės“ gali paskatinti gretinamąjį analizę įvairiopais aspektais, taip pat ir lingvistinės stilistikos aspektu, o atskirų kategorijų ar mikrosistemų gretinimas – padėti išryškinti kiekvienos kalbos specifiką, atskleisti funkcinių-semantinių kategorijų centrines ir periferines išraiškos priemones ir parodyti galimybes rinktis tinkamesnę formą, kuri adekvaciai perteiktą ne tik dalykinę informaciją, bet ir stilistinius priedus, keltų tokias pat asociacijas ir atitinką tuos reikalavimus, kuriuos kelia stilius.

Labai dideles stilistinio vartojimo išgales turi veiksmažodis tiek lietuvių, tiek anglų kalboje. Raiškiosios veiksmažodžio galimybės esti susijusios su laiko, nuosakos, asmens, veikslø, rūšies kategorijomis, su tuo, kad esama asmenuojamųjų ir neasmenuojamųjų formų, vienokių ar kitokijų žodžių darybos būdų ir priemonių. Šis kalbinis potencialas yra pamatas susidartyti sinoniminėms eilėms, kurių nariai gali būti įvairios struktūros (analitinės ir sintetinės), taip pat įvairių lygmenų (leksiniai, sintaksiniai) elementai. Pavyzdžiu, anglų kalboje dažnos morfologizuotos žodžių grupės, kurios gali pavaduoti atitinkamas reikšmės gramatinės kategorijas. Pramainiui su būtujų laikų formomis vartojamos konstrukcijos: *kept + gerundijus, used to + infinityvas, was a habit with somebody + infinityvas, was/were in the habit of + gerundijus, was/were wont + infinityvas, would + infinityvas*. Kalbėdamas apie konstrukciją *used to+infinityvas*, R. Klouzas pažymi, kad iš esmės ji yra tapusi laiko forma¹. Būsimojo laiko formas gali pavaduoti konstrukcijos su veiksmažodžiu *to be: to be about+infinityvas, to be going+infinityvas, to be+infinityvas, to be on the point of+gerundijus*. Gretindami anglų ir lietuvių kalbų veiksmažodžio sistemas, matome, kad jos skiriasi tiek laiko formų skaičiumi, tiek jų stilistiniu valentingumu ir gebėjimu sinonimiškai pakeisti viena kitą. Kiekybiškai laikų formomis pranašesnė anglų kalba. Tačiau kiekvienoje kalboje gali būti reikšmių, neturinčių formalaus atitinkmens kitoje kalboje, bet tai nereiškia, kad negalime perteikti trūkstamo analogo informaciją kitos kalbos priemonėmis. Tuo norima pasakyti, kad svarbu ne formų kiekybę, o kiekvienos jų „lankstumas“, t. y. potencija perteikti įvairias reikšmes, reikšmių niuansus, modalinius atspalvius. Svarbu tai, kad nevienodos yra vartojimo išgalės, nes daugeliu atvejų laikų pasirinkimą abiejose kalbose lemia ne jų atliekama loginė funkcija, o galėjimas perteikti papildomą stilistinę informaciją – emocinius ekspresinius priedus. Kalbantysis (ar rašantysis)

¹ Close R. A. English as a Foreign Language. – London, 1962, p. 99.

renkasi vieną ar kitą laiko formą, išreiškiančią vienokį ar kitokį požiūrį į veiksmą. Kitaip sakant, autorui dažnus yk ne tiek svarbu tiksliai išreikštis veiksmo laiką, jo trukmę, — jam labiau rūpi perteikti savo emocinę vertinimą, savo santykį su tuo, apie ką kalbama.

Laiko formų galėjimas sinonimiškai pakeisti viena kitą priklauso nuo semantičes struktūros, t. y. nuo kategorinėje reikšmėje esančių arba potencialių semų. Toms semoms realizuoti reikalingas tam tikras lingvistinis kontekstas — superfrazinis vienetas, sintaksinė sakinių struktūra, laiko aplinkybę reiškiantys žodžiai ar žodžių grupės, kitų veiksmažodžių laiko formos, jungtukai ir kt. Konteksto sąlygomas ekspresyvumas — pagrindinis raiškių priemonių šaltinis. Antra vertus, atskirai reikėtų kalbėti apie tas formas, kai tam tikrą modalinį ekspresinį krūvį galima laikyti paradigmės reikšmės komponentu. Tokių stilistinė konotuotų gramatinijų formų nėra daug, tačiau jos svarai papildo kalbos stilistinį arsenalą.

Anglų kalbos veiksmažodžio sistemoje modaliniai ekspresiniai atspalviai žymėtomis formomis laikomos emfatinės Present, Past ir Imperative formos su denotaciniės reikšmės intensifikatoriumi „do“, Past Indefinite neigiamos formos variantai *felt not*, *knew not*, imperatyvo neigama forma be pagalbinio veiksmažodžio „do“. Stiliškai žymėtomis taip pat laikomos archainės formos, suteikiančios tekstu istorinį pobūdį, poetinį skambėjimą². Pvz.:

<i>What you have told me (said my master) upon the subject of war, does indeed discover most admirably the effects of that reason you pretend to.</i> (p. 224)	<i>Viskas, ką jūs man apie karus papa- sakojote (tarė šeimininkas), labai ge- rai rodo jūsų protą, kuriuo giriates (p. 246)</i>
--	---

*I cried out in a rapture: Happy nation, where every child hath at least a chance
for being immortal!* (p. 191)

Be to, gramatinė forma gali būti tam tikro funkcinio stiliaus požymiu. Taip yra tuomet, kai jos vartojimas esti galimas tik tam tikro stiliaus kontekste. Pirmiausia tai formos, turinčios iškilmingą, poetinį, archainį atspalvį, o antra vertus, — aiškiai šnekamosios kalbos pobūdį. Pvz., veiksmažodžio „to speak“ formos „spoke“ ir „spake“ morfologiniu požiūriu yra būtojo laiko variantai, tačiau stilistinė — tai du skirtinti būdai perteikti tą patį semantinį turinį, nes jie ryškiai skiriasi savo vartojimo sfera ir stilistiniu skambėjimu. „Spoke“ yra neutrali forma, o „spake“ — archainė, tinkanti iškilmingam stiliui. Pridėjus galūnę *-ed* veiksmažodžiams, kurie keičia balsi arba gauna sufiksą *-n*, forma įgyja šnekamosios, netgi vulgarios kalbos atspalvį, pvz.: *seed* (=saw, seen), *knowed* (=knew). Aiškiai šnekamosios kalbos vartosena, kai Present Perfect formoje praleidžiamas pagalbinis veiksmažodis „have“, pvz., *been* (=have been), *seen* (=have seen). Tokio pobūdžio formų stilistinė charakteristika išryškėja, kai jos vartojamos pramaišiui su neutraliomis. Visų pirmai tai pasakytiniai apie grožinę literatūrą, kur iki galo atskleidžiamas ir realizuojamas formos semantinis ir stilistinis potencialas. Antroji tokia sritis — šnekamoji kalba.

² Ильин Б. А. Структура современного английского языка. — Л., 1971, с. 354, 356—358.

Gretinant „Guliverio kelionių“ originalą ir vertimą galima pasekti, kaip vartojamos veiksmažodžio raiškiosios savybės pasakojime, kurio nepertraukia ir nepaičiavirina dialogas. Be to, kai tas pats pasakotojas nupasakoja įvykius ir perteikia kitų veikėjų mintis ir žodžius, nėra tos kalbinės įvairovės, kurią paprastai sukuria veikėjai. Toks pasakojimas gali virsti monotonušku. Antra vertus, pasakojant pirmuoju asmeniu, visi įvykiai nušviečiami subjektyviau, pasakotojas ne tik atkuria įvykius ar nutikimus, bet juos ir interpretuoja, parodo savo požiūrių į tai, kas vyksta, vertina kitų poelgius. Toks subjektyvus požiūris verčia ieškoti ekspresyvių išraiškos priemonių. Ir tada renkamasi viena forma iš sinoniminės eilės, pramaišiui vartojamos įvairios sinoniminės formos.

Vienas iš sintagminio laikų vartojimo atvejų yra esamojo, būtojo ir būsimojo laiko vartojimas apibendrintam veiksmui reikšti. Turimi galvoje neribotos trukmės veiksmai (ar būsenos), kurie aktualūs nuolatos, taip pat kartkartėmis arba nuolatos kartojoami veiksmai, veikėjo ypatybės ar sugebėjimas ką atliki, būdingi bruožai ir pan.

Panašiai gali būti vartojamos anglų kalbos Present Indefinite, Future Indefinite ir Past Indefinite formos, nors pastarųjų pasitaiko gana retai.

Daug apibendrinto laikų vartojimo pavyzdžių galima rasti lietuvių ir anglų kalbų smulkiojoje tautosakoje: patarlėse, priežodžiuose, mišlėse ir šiaip jau pasakymuose, apibendrinančiuose žmonių patirtį. Įterpti į pasakojimą tokie apibendrinamieji pasakymai nuskamba kaip sentencijos, pamokymai. Pvz.:

He said, if it were possible there could be any country where Yahoos alone were endued with reason, they certainly must be the governing animal, because reason will in time always prevail against brutal strength. (p. 220)

Jis pasakė, kad jei tikrai rastysi tokia šalis, kur tiktais vieni jahai būtų apdovanoti protu, tai jie turėtų tenai viešpatauti, nes ilgainiui protas visados ima viršę. (p. 240)

But the Houyhnhnms who live under the government of reason, are [no more proud of the good qualities they possess, than I should be for not wanting a leg or an arm, which no man in his wits would boast of although he must be miserable without them. (p. 265)

Bet ygagai, valdomi proto, ne daugiau didžiuojasi savo geromis ypatybėmis, kaip aš, kad turiu dvi kojas ir dvi rankas, juk nei vienas sveiko proto žmogus tuo nesigirs, nors jausis labai nelaimingas jų netekęs. (p. 289)

Atsidūrusi „svetimoje“ aplinkoje, forma reljefiškai iškyla ir patraukia skaitytojo dėmesį.

Esamojo laiko formos apskritai dažniausiai transponuojamos stilistiniai sumetimais, kadangi šio laiko kategorinė reikšmė yra bendresnė, palyginti su kitų laikų kategorinėmis reikšmėmis. Tam tikrame kontekste lietuvių kalbos esamasis laikas gali sinonimiškai pakeisti bet kuri kitą laiką: būtąjį kartinį, būtąjį dažninį, būsimąjį,

kai norima vaizdingai, emocionaliai nusakyti būtojo arba būsimojo laiko situaciją. Anglų kalbos esamieji laikai – Present Indefinite ir Present Continuous – taip pat dažnai transponuojami siekiant sukurti vienokį ar kitokį stilistinį efektą.

Anglų kalboje grupės komunikatyvinių veiksmažodžių (*to hear, to observe, to say, to tell, to write*) esamojo laiko forma gali būti vartojama vietoje būtojo laiko pasakojant apie praeities įvykius. Lietuvių šnekamojoje kalboje panašūs vartojimo atvejai taip pat gana dažni. Tokių pavyzdžių gana apstu abiejų kalbų nagrinėjamuose tekstuose.

Plg., pvz.:

I find likewise, that printer hath been so careless as to confound the times, and mistake the dates of my several voyages and returns; neither assigning the true year, or the true month, or day of the month; and I hear the original manuscript is all destroyed, since the publication of my book. (p. 27)

Toliau, aš matau, kad jūsų spaustuvininkas buvo baisiai nerūpestingas: jis supainiojo mano iškeliadimų ir gržimų laikus, niekur neparodė tikrų metų, tikro mėnesio ar tikros mėnesio dienos, o dabar girdžiu, kad, išleidus knygą, rankraštis buvo sunaikintas, o nuorašo aš neturiu. (p. 9)

Šių lietuviškųjų ir angliskųjų veiksmažodžių esamojo laiko formos parodo, kad kalbančiam ar rašančiajam vis dar tebéra aktuali žinia, kurią jis gavo, o dabar perduoda kitam.

Būsimasis laikas nenusileidžia esamajam savo stilistinės vartosenos išgalėmis. „Būsimojo laiko formų veiksmas – ateities dalykas, todėl i ji galima žiūrėti su išitikimu, kad taip tikrai bus, su abejone, su nusistebėjimu, su pasiryžimu ir pan. (...) Čia galima ižiūrėti pasirengimo veikti, pasiryžimo, tvirto išitikinimo, abejojimo, reikiamybės, grasinimo, neišvengiamumo, ironijos ir kitus modalinius atspalvius“³. Tai, kad modalinės privalėjimo, galimybės, ketinimo ir kt. reikšmės yra artimos ir lengvai suderinamos su būsimo veiksmo reikšmėmis, būsimajį laiką papildo modaliniai atspalviai kad ir kokiomis priemonėmis jis būtų reiškiamas.

Anglų k. būsimuoju laiku reiškiamą privalėjimą lietuvių kalboje gali perteikti esamojo laiko forma. Pvz.:

Lastly, that upon his solemn oath to observe all the above articles, the said Man-Mountain shall have a daily allowance of meat and drink sufficient for the support of 1728 of our subjects with free access to our Royal Person, and other marks of our favour. (p. 53)

Daves iškilmingą priesaiką pildyti anksčiau išvardintus punktus, Žmogus-Kalnas gauna kasdien valgio ir gėrimo tiek, kiek suvartoja tūkstantis aštunai šimtai septyniasdešimt keturi mūsų valdiniai, ir leidimą laisvai ateiti pas imperatorių ir naudotis kitomis mūsų malonėmis (p. 38)

³ Paulauskienė A. Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis. – V., 1971, p. 90.

Lietuvių kalbos būsimojo laiko forma gali būti reiškiamas spėjimas, netikumas kalbamuoju metu, dėl to ji gerai tinka ne tik analogiškai anglų kalbos Future Indefinite laiko reikšmei pasakyti, bet ir kitokiu būdu išreikštam modalumui perteikti. Pvz.:

Upon the whole, the behaviour of these animals was so orderly and rational, so acute and judicious, that I at last concluded, they must needs be magicians (p. 207)

Apskritai, šie gyvuliai savo elgesiu rodė tiek proto ir nuovokos, jog aš pradėjau manyti, ar tik nebus jie kokie burtininkai (p. 224)

Artimos ateities veiksmą, jei būsimas įvykis ne tik numatomas, bet jam jau kalbamuoju momentu ruošiamasi, gali nusakyti Present Continuous laiko formos. Šis „planavimo“ ar „pasiruošimo“ aspektas riboja Continuous laiko formų vartoseną, ji teiktina kalbant apie žmogaus veiklą. Būtojo laiko kontekste atitinkamai vartojamos Past Continuous laiko formos. Plg., pvz.:

After three years expectation that things would mend, I accepted an advantageous offer from Captain William Prichard, master of the „Antelope“, who was making a voyage to the South-Sea. (p. 32)

Veltui išlaukęs trejus metus pasitaisant reikalų, pagaliau buvau pakviestas kapitono Viljamo Pričardo, kurio laivas „Antilopė“ ruošėsi netrukus plaukti į Pietų Vandenyną. (p. 14)

I was going on to more particulars, when my master commanded me silence. (p. 225)

Aš norėjau daugiau dar pasakoti, bet šeimininkas liepė man nutilti. (p. 246)

Tai, kas pasakoma Past Continuous laiko formomis, lietuviškuose sakiniuose perteikiama veiksmažodžiais *ruošesi*, *norėjau* ir artimą ateitį reiškiančia laiko aplinkybe *netrukus*.

Be minėtųjų Continuous laiko formų, artimos ateities veiksmas anglų kalboje gali būti pasakomas konstrukcijomis: *to be about + infinity*, *to be + infinity*, *to be on the point of + gerundijus*, *to be going + infinity*. Pastaroji konstrukcija vartojama dažniau nei kitos būsimam veiksmui reikšti. Nusakydama asmens veiklą, ši konstrukcija gali išreikšti valios, ketinimo modalinius atspalvius. Pvz.:

I was going to follow after them. Aš buvau norėjės juos sekti (p. 78). (p. 88)

Vėlgi lietuviškame sakinyje angliskojo laiko reikšmę paaiškina veiksmažodžių semantika.

Čia galima paminėti ir tuos atvejus, kai anglų kalbos būsimojo laiko formomis pasakomą privalėjimą, liepimą, lietuvių kalboje perteikia veiksmažodžiai *gali*, *nėturi teisės*, *turi*. Plg., pvz.:

First the Man-Mountain shall not depart from our dominions, without our licence under our great seal. (p. 52)

That the said Man-Mountain shall, at his times of leisure be aiding and assisting to our workmen in helping to raise certain great stones, towards covering the wall of the principal park, and other our royal buildings. (p. 53)

Žmogus-Kalnas neturi teisės išvykti iš mūsų viešpatystės be leidimo su pridėtu mūsų antspaudu. (p. 36)

Savo poilsio valandomis Žmogus-Kalnas turi padėti kiloti didesnius akmenis mūsų darbininkams, statantiems parko sieną ir imperatoriaus rūmus. (p. 38)

Taigi būsimojo laiko formos nebūtinai reiškia būsimąjį veiksmą ar būseną, o šios reikšmės ne visuomet parteikiamos būsimojo laiko formomis.

Kalbant apie stilistinį vertimo adekvatumą plačiąja prasme, t. y. apie vertėjo siekimą ne tik perteikti kūrinio loginę informaciją, bet ir išlaikyti autoriaus toną, reikėtų pabrėžti, kad vienur neradus stilistiškai adekvataus analogo, kitur neutraliai angliskajai formai vykusiai parenkama spalvingesnė, emocionalesnė išraiškos priemonė ir tokios kompensacijos dėka išlaikomas bendras pasakojimo stilius. Pvz., emfatinės anglų kalbos veiksmažodžio formos ne visuomet perteikiamas pastiprinant veiksmažodžio denotacinę reikšmę, tačiau neutralūs beasmeniai sakiniai dažnusykl verčiami įtaigesnėmis asmeninėmis veiksmažodžio formomis: *But it is impossible to express = Negalėtum apsakyti, To return from this digression = Bet grįžkime prie savo pasakojimo.* Kaip atsvarą angliskosioms archainėms formoms vertime randame dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje rečiau vartojamas formas: *būta pranešta; prašiau, kad niekam nesakinėtų.* Gana dažnai pasitelkiami būdiniai: *neše nunešé, drauste uždraustų, vengte vengia.* Plg., pvz.:

I requested likewise, that the secret of my having a false covering to my body might be known to none but himself, at least as long as my present clothing should last; for as to what the sorrel nag, his valet had observed, his Honour might command him to conceal it.
(p. 216)

Taip pat prašiau, kad jis niekam nesakinėtų apie mano kūno apdangalą bent iki to laiko, kol jis visai supliš, o tam bėrokeliui, savo tarnui, drauste uždraustų kam nors apie tai prasižioti. (p. 236)

ИЗ СОПОСТАВИТЕЛЬНОЙ СТИЛИСТИКИ ГЛАГОЛА АНГЛИЙСКОГО И ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКОВ (НА ОСНОВЕ ПЕРЕВОДА «ПУТЕШЕСТВИЕ ГУЛЛИВЕРА»)

Резюме

В работе рассматриваются некоторые случаи стилистической транспозиции временных форм, их взаимозаменяемость, а также возможности стилистической компенсации субъективной экспрессии неадекватных временных форм. В результате контрастности между парадигматическим значением формы и ее синтагматическим значением, приобретенным при транспозиции, проявляется потенциальная многозначность формы, возникают эмо-

ционально-экспрессивные наслаждения. В частности значение вневременности становится основой и источником переносного употребления форм настоящего времени. Будущее время обозначает действие предстоящее и еще не реализованное, поэтому в его семантике потенциально заложены некоторые модальные оттенки. Определенную модальность приобретают и другие формы, выражющие будущее действие. При сравнении временных форм английского и литовского языков очевидно количественное преимущество английского языка. Однако с точки зрения выразительных возможностей языка более важным является не количество форм, а их потенциальная многозначность, их способность принять на себя стилистическую нагрузку: субъективно-оценочную модальность.